

*А. Ю. Мартинов,
канд. істор. наук*

*Andrii Yu. Martynov,
Ph.D. in History*

ІСТОРИЧНА СОЦІОЛОГІЯ ЗА ДОБИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Abstract. The author analyzes historical sociology in the period of globalization and shows the basic conceptual moments and the problems of the discourse of historical sociology. Historical sociology is presented as a sociological interpretation of the global social world.

У соціології глобалізації досить поширеним є уявлення про сучасну добу як наслідок принаймні кількох “попередніх глобалізацій”, зокрема, аргументом на користь цієї версії є той факт, що за статистичними даними “частка міжнародного товарообміну в світовому виробництві досягла рівня 1913 р. лише в 1995 році”¹.

Натомість російський дослідник М. Делягін визначає поняття “глобалізація” як “сучасний і, вірогідно, вищий етап інтеграції”, тобто “як процес формування і подальшого розвитку єдиного загальносвітового фінансово-економічного простору на основі нових, переважно комп’ютерних технологій”². У свою чергу І. Бойченко, аналізуючи сучасні філософсько-історичні проблеми, слушно зауважує, що “претензії моністичного, формаційного підходу на виняткову правильність і універсалізм обернулися... формаційним редукціонізмом, тобто спрощеним тлумаченням історії як тільки єдиного, глобального, монолітно-поступального руху. Плюралістична ж інтерпретація історії... призводить до втрати моменту єдності всесвітньо-історичного процесу. Останній розглядається в результаті як механічна сукупність ізольованих культурно-історичних утворень”³. Водночас французький історик та соціолог Ж. Башлер зазначає, що “якщо розглянути дві найхарактерніші риси сучасного світу, то дійдеш висновку, що він поєднує в собі всі історії людства в одну, яка зазнає модернізації”⁴.

До актуального наукового дискурсу навколо проблем глобалізації додається ідеологічна потреба за відсутності нових ідеологічних утопій дати інтелектуалам орієнтир для поширення ліберальних цінностей. Але, разом з тим, слухним є твердження про глобалізацію, як не “кінець історії”. Саме ця теза повертає нас до аналізу ролі історичної соціології за доби глобалізації.

Отже, розглянемо зміст і сутність історичної соціології, окреслимо найсуттєвіші питання формування її понятійного апарату та проблеми досліджень у зазначеній галузі в контексті проблем глобалізації.

Історична соціологія відносно молода галузь соціологічного знання. Впродовж 1960–1970-х рр. її класики І. Валлерстайн, Е. Гідденс, Б. Мур, Ч. Тіллі охопили широкий діапазон досліджень, починаючи від проблем традиційних суспільств до актуальних протиріч сучасного етапу глобалізації.

Проте у вітчизняному соціологічному середовищі, де до 1991 р. домінував історичний матеріалізм, й донині, як слушно зауважує С. Макєєв, “...американізовану версію соціології приймали за соціологію взагалі, тобто за науку, предмет якої вичерпується актуальною проблематикою фактичності”⁵. Аби подолати такий стан речей, у 2004 р. журнал “Социологические исследования” провів заочний “круглий стіл” на тему “Історична соціологія: досвід і перспективи”. Відомі науковці, які спеціалізуються у цій галузі соціологічного знання, розглянули питання сутності і змісту історичної соціології, виявили специфіку її понятійного апарату та структуру знання, яке продукується історичною соціологією.

Зокрема, на думку датського дослідника Я. Алстеда, “соціологія без історії дає широкомасштабні теорії соціальних змін, але вони будуть неточними, якщо не ґрунтуватимуться на знанні історії”⁶. При цьому до основних завдань досліджень на різних “щаблях” історичної соціології належать повсякденне життя, аналіз соціальних структур та ієрархій, вивчення різних альтернативних варіантів історичного розвитку на основі контрфактичних прикладів⁷. Водночас історична соціологія концентрується на структурних змінах соціальних процесах у компаративному вимірі, намагаючись абстрагуватись від конкретно-історичних проблем.

Натомість напрям досліджень у форматі історії повсякденності, “предметом дослідження якої є сфера людської буденності у множині історико-культурних, політико-подієвих, етнічних і конфесійних контекстів”⁸, повертає інше крило історичної соціології до дослідження конкретних соціальних проблем.

У зазначеному контексті заступник головного редактора журналу “Социологические исследования” Н.В. Романовський запропонував під історичною соціологією розуміти “частину соціології, що забезпечує своїми методами знання про суспільство/людину в єдності минулого, сучасного і майбутнього, що дає часовий і просторовий континуум соціологічному теоретизуванню та емпіричним дослідженням шляхом включення історичного минулого в аналіз об’єкта, який досліджує соціолог, історичних параметрів”⁹. Ключовими поняттями історичної соціології визначаються “революція”, “цивілізація”, “історичний тип ментальності”, “інституціоналізація”, “глобальна соціальна система”, “циклічні соціальні системи”.

Нагадаємо, що італійський мислитель доби Просвітництва Дж. Віко поєднав ідеї лінійності історичного розвитку та циклічності. Він першим намагався відокремити в історії народів те, що є незмінним, фундаментальним та притаманним всім, від минушого, специфічного та місцевого. Натомість історичні соціології М. Данилевського, О. Шпенглера та П. Сорокіна зафіксували класичну парадигму циклічного соціального розвитку¹⁰.

Отже, на нинішньому етапі свого розвитку історична соціологія намагається дати відповідь на питання, чи виникає глобальна держава? Зокрема, професор

Вільного університету Берліна Ю. Кочка слушно наголошує, що “класична історична наука розвивалась навколо досліджень національної історії як обґрунтування національно-історичного простору, віддаючи пріоритет у дослідженні племінним впливам, мотивам та енергіям”¹¹. Але глобалізація поставила питання транснаціональної відкритості історичної науки. Ця тенденція знайшла своє відображення у виході, починаючи з 1990 р., “Journal of World History”, а з 2000 р. – “Zeitschrift für Weltgeschichte”. Врешті соціальна історія стає відкритою транснаціональним інтелектуальним та концептуальним впливам.

Заперечуючи “штучний розтин” людини, М. Блок закликав вивчати людину в єдності усіх її соціальних виявів. Дослідники “школи Анналів” задекларували прагнення повернути історичному знанню втрачений гуманізм. Існування в умовах гетто у переважній кількості випадків звільняє індивіда від твердих моральних зобов’язань перед суспільством. У таких умовах моральне самозбереження людини або цілої людської спільноти є швидше винятком, ніж правилом. Руйнація довіри між людьми, свідоме ігнорування потреби партнерства і консенсусу стають доконаним історичним фактом в сучасних глобалізаційних умовах.

У реальній історії одночасно присутніми є численні динамічні, але не синхронізовані, з різним часом розвитку, автономні один щодо одного процеси, а також хронологічно одночасні їм процеси в інших сферах розвитку, що знаходяться в стабільному періоді.

У свою чергу методологічні прийоми дослідження різняться в залежності від типу свідчень. Історик не просо дивиться на подію поглядом, спрямованим із сьогодення у минуле, а й внутрішньо трансформує об’єкт опису. Історикові притаманно виходити з принципу невідворотності того, що відбулося. Внаслідок цього в історію об’єктивно вводиться геть чуже їй поняття мети та ігнорується той факт, що саме випадок є фундаментом історії, коли люди роблять, не усвідомлюючи цього, історію, якої вони не хотіли.

Звичайно, будь-яка соціальна взаємодія реалізується у просторі та часі. Причому соціальна взаємодія має специфіку для кожного історичного періоду. Стрімка віртуалізація буття в глобальному середовищі призводить до того, що історичний досвід починає втрачати свою безумовну соціальну значимість.

Говорячи про період після сучасності, російський соціолог Л. Іонін слушно наголошує на тому, що за постмодерну, завдяки засобам масової інформації, всі події нібито відбуваються в реальному часі, тобто “тепер”¹². Внаслідок цього суто суб’єктивно здається, що історія “закінчилась”. Так видається й суто об’єктивно, якщо спробувати з’ясувати типологію суспільних моделей впродовж всієї історії.

Наприклад, французький соціолог Ж. Фурастьє подав типологізацію суспільних моделей: ідеальний тип традиційного суспільства – до 80% зайнято у сільському господарстві; індустріальне суспільство – у сільському господарстві зайнято до 25%, проте спостерігається своєрідний “голод” на послуги; натомість у постіндустріальну еру – до 50% зайняті наданням різноманітних послуг. На етапі аграрного суспільства та зародків індустріального відбувалась гра суспільства

проти природи, в розвинутому індустріальному конкурентному суспільстві ми є свідками гри одного соціального суб'єкта проти іншого.

Взагалі у контексті постмодерного виклику історії мова насамперед йде про постмодерн як суто філософське поняття. Філософський постмодерн розглядається як симптом кризової свідомості, яка висуває тезу “кінця сучасності” як своєрідної версії християнської ідеї кінця часу.

Відомо, що досі відсутня єдина теорія постмодерну. Він єдиний лише в одному, а саме запереченні проекту Просвітництва, руйнуванні Великих просторів та запереченні Великого історичного часу¹³. Тому все частіше починає здаватись, що Середньовіччя закінчилось лише в підручниках.

Історичним початком модерну вважають індустріальну революцію. Під модернізацією прогресистська ідеологема розуміє процес розвитку від бідних аграрних суспільств до соціально диференційованого індустріального суспільства. Зазначений тип соціальних змін економічно започаткувала англійська індустріальна революція 1760–1830 рр., а політично – Французька революція 1789–1794 рр., яка стимулювала появу в Європі конкурентної демократії, що ґрунтується на погодженні інтересів різних груп та ринковій економіці масового споживання. Внаслідок домінування зазначеної моделі соціального розвитку з'явилися нові джерела соціальної нерівності, в основі якої знаходиться прогресуюча індивідуалізація та плюралізація життєвих стилів.

Водночас модерн зруйнував один із основних принципів традиції – принцип соціальної ієрархії, згідно з яким диференціація людей і соціумів має відбуватися не за вертикальними соціально-статусними сходінками, а за їхньою природою. Натомість постмодерн ставить під сумнів неминучість і можливість соціального прогресу. Відроджується постулат про неможливість пізнати історію. Але антисистемна та антиієрархічна ідеологія постмодерну як насамперед інтелектуального явища руйнує межі культур та історичних епох¹⁴.

В історії розвитку критики ідей класичної історичної соціології помітне місце посідає творчість британського філософа австрійського походження К. Поппера (1902–1992). Зокрема, він заперечував властиві історичному процесу певні якості, регулярні закономірності, іманентну логіку, сенс та певну спрямованість. У 1957 р. ці думки були концентровано викладені в праці “Злиденність історизму”¹⁵.

Насамперед, К. Поппер оголосив упередженням віру в історичну необхідність та заперечив можливість раціонального прогнозу розвитку історії. Він піддав нищівній критиці онтологічний погляд на історію, відповідно до якого суспільство змінюється лише в певному напрямі та в своєму розвитку проходить через стадії, визначені необхідністю. Детермінізм як наперед визначений шлях, фаталізм як неминуча необхідність та фіналізм як смислове подолання певних стадій розвитку визначались Поппером як центральна доктрина історизму. Відкриття законів еволюції повинно дати можливість прогнозувати майбутнє.

Історизм у соціальних науках слугує меті створення історичних прогнозів, відкриття “ритмів”, “моделей”, “законів” або тенденцій, які знаходяться в фундаменті розвитку історії. Історії властивий конкретний підхід до подій, а не

узагальнення. Внаслідок цього під питанням опиняється потреба міждисциплінарних соціально-історичних досліджень.

На думку К. Поппера, універсальної історії людства не існує. Наявні лише окремі історії різних частин людства. Натомість існує велика кількість випадковостей, які впливають на умови, в котрих реалізуються соціальні закономірності. При цьому кожна конкретна історична подія є результатом зіткнення багатьох конкуруючих сил. Тому найскладніше зробити адекватну модель змін в умовах, коли ці зміни саме відбуваються. Помітне місце в історії посідає випадковий, ірраціональний та нестабільний особистісний фактор.

Отже, людська історія є унікальним неповторним соціальним процесом. Законів еволюції не існує, адже навіть найретельніше спостереження за розвитком, наприклад, гусені не дозволяє передбачити її трансформацію на метелика. Аргументацію К. Поппера з неомарксистських позицій розкритикував Г. Маркузе, який зазначав, що “діалектичний потенціал історичного матеріалізму перекриває певний детермінізм історичних законів”¹⁶.

Дійсно, на початку XXI століття людство опинилось на тектонічному розломі історії. Досягнувши піку буття, пише російський дослідник О. Неклеса, людство побачило нові дивні контури світу постмодерну, який ламає горизонт історії. Хвиля соціальної ентропії руйнує звичний контекст. Загальна історія у розумінні спільної долі людства, яка була квінтесенцією ідей модерну, зникає в уламках образів часу. На місці цільного образу виникає яскравий колаж культур та лабіринт індивідуальних проєктів¹⁷.

Історію все частіше намагаються розглядати по той бік добра і зла. Ми є свідками лише зорі епохи постмодерну. Але вже зараз мова йде про вичерпання прогресивного потоку соціального часу, який наближає час кінця історії.

Правда, постмодерн вічності взагалі не знає. Він закликає замінити модель реальності на модель як реальність. Родовими рисами постмодерну вважають деконструкцію, радикальну плюральність, релятивізм, еkleктизм, фрагментарність. Якщо в традиційному суспільстві надії на послаблення соціальної фрагментації покладались на модернізацію, то в інформаційному суспільстві самі процеси модернізації виявляються факторами соціальної дезінтеграції¹⁸.

Постмодерний погляд на наукову методологію заперечує ідею холізму, цілісності. Замість єдності пропагується плюралізм. На перший план виносяться мікропроцеси, відцентрові тенденції, локалізація, фрагментація.

Серед нагальних теоретичних завдань, які постали з новою силою на нинішньому етапі розвитку історичної соціології, виділяється пошук відповіді на питання, чи належить проблема минулого до сфери соціального знання?

На думку вітчизняної дослідниці творчості П. Бурдьє М. Соболеєвської, його постструктуралізм спрямований на конструкцію взаємодії суб'єктивної та об'єктивної структур через оператор трансформації об'єктивного у суб'єктивне – габітус¹⁹. З цієї точки зору, мабуть, можна визначити й місце історичної соціології у контексті філософії постмодерну.

Адже існує погляд на історичну соціологію, що тлумачить її не як певну теорію, а як комплекс методів аналізу історії розвитку суспільства, який формується у дискурсі як стилі мислення та способі аргументації.

Водночас паралельно з процесом подальшої диференціації соціології за певними науковими напрямками має посилюватись тенденція до вибудовування більш щільної мережі міждисциплінарних зв'язків, які мають стати формулою нової інтеграції, досягнення мрії Сорокіна про “інтегральну соціологію”. Соціально-історичний сенс постмодерну у зазначеному контексті полягає у трансформації самої модернізації, яка має враховувати, що різноманітність історичних процесів є невичерпною, увібрати її в себе, незалежно від рівня розвитку історичної науки, не спроможна жодна система історичних понять. Адже простий історичний наратив не розкриває причин подій.

Саме внаслідок цього вичерпується ідеологема “кінця історії” як соціального процесу. Ідеологія “кінця історії” сприймається як кінець альтернатив та універсальна західної демократії. Д. Белл у статті “Відновлення історії у новому столітті” зазначає, що “кінець ідеологій” вичерпав себе і тепер знову починається історія²⁰.

Отже, ознайомлення з історією розвитку концептуальних засад історичної соціології дає підстави казати про те, що відносно історичної науки історична соціологія може зайняти позицію певної метатеорії. Проте її пізнавальні можливості закономірно обмежуються внаслідок об'єктивної неможливості розробки універсальної теорії соціально-історичного розвитку.

Але така констатація не означає, що історична наука, спираючись на конкретні дослідження, врешті начебто апріорі не повинна мати устремління до формування загальної теорії історичного процесу та інтегрувати, попередньо адаптувавши для власних потреб, теорії, методи, підходи конкретних соціальних наук.

Спроба певного постмодерного синтезу може розглядатись у контексті розвитку історичної антропології, яка розглядається як один із напрямів інтегративного дослідження минулого, яке відрізняється установкою на дослідження уявлень та мотивів людської поведінки, взятої у взаємозв'язку з усіма елементами та сторонами соціальної системи та спроможної аналізувати будь-які елементи людських дій через діалог між історією та іншими соціальними науками.

Загальна криза ідеології прогресу, лінійної побудови історії, спонукає до переходу від історії-розповіді до історії-проблеми. Водночас великі концепції, які претендують на остаточне упорядкування історичної емпірики демонструють свою обмеженість як теорії історії. Історія сприймається не як минуле, а як розповідь про минуле. Адже все залежить від того, очима якого сучасного історик дивиться на минуле.

Глобалізація, як системний розрив між традиційним та постмодерним ставленням до часу, провокує втрату віри в прогрес та лінійність історичного розвитку. Такий духовний діагноз нашого часу ставить проблему повернення людині відчуженого від неї часу та історичного оптимізму.

-
1. *Мартен Д., Мецжер Ж.-Л., П'ер Ф.* Соціологія глобалізації : Пер. з франц. – К.: Видавн. дім КМ Академія, 2005. – С. 19.
 2. *Делягин М.Г.* Мировой кризис: Общая теория глобализации : Курс лекций. – М.: Инфра-М, 2003. – С. 51.
 3. *Бойченко І.В.* Філософія історії : Підручник. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. – С. 336.
 4. *Башлер Ж.* Нарис загальної історії : Пер. з франц. – К.: Ніка-Центр, 2005. – С. 8.
 5. *Макеев С.* Класовий аналіз у сучасній соціології // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 3. – С. 6.
 6. Историческая социология: опыт и перспективы // Социологические исследования – 2005. – № 1. – С. 41.
 7. *Алстед Я.* Историческая социология – зачем и как? // Социологические исследования – 2005. – № 5. – С. 122.
 8. *Пушкарева Н.* Предмет и методы изучения “истории повседневности” // Этнографическое обозрение. – 2004. – № 5. – С. 3.
 9. Историческая социология: опыт и перспективы // Социологические исследования. – 2005. – № 1. – С. 52.
 10. *Афанасьев В.* Историческая социология Данилевского, Шпенглера и Сорокина // Социологические исследования – 2005. – № 5. – С. 129.
 11. *Kocka Jurgen.* Sozialgeschichte im Zeitalter der Globalisierung // Merkur. Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken. – 2006. – № 4. – S. 315.
 12. *Ионин Л.Г.* Социология культуры: путь в третье тысячелетие. – М.: Вагриус, 2000. – С. 129.
 13. *Панарин А.С.* Искушение глобализмом. – М.: Русск. нац. фонд, 2000. – С. 16.
 14. *Трофимова Е.И.* Стилиевые реминисценции в русском постмодернизме 90-х годов // Общественные науки и современность. – 1999. – № 4. – С. 184.
 15. *Поппер К.* Злиденність історизму. – К.: Знання, 1994. – С. 9.
 16. *Маркузе Г.* Одномерный человек // Американская социологическая мысль. – 1996. – С. 117.
 17. *Неклесса А.* Конец цивилизации или конфликт истории // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 3. – С. 29.
 18. *Вайнштейн Г.* Информационная революция и демократия: ожидания и реальность // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 7. – С. 27.
 19. *Соболевська М.О.* Концепція постструктуралістського синтезу П. Бурдьє : Автореф. дис. ... канд. соціол. наук. – К.: Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2003. – С. 5.
 20. *Белл Д.* Возобновление истории в новом столетии // Вопросы философии. – 2001. – № 5. – С. 25.